

Enkele opmerkingen over het Islamitische recht, in het bijzonder over Islamitische huwelijkscontracten.

Citation for published version (APA):

de Groot, G-R. (1979). Enkele opmerkingen over het Islamitische recht, in het bijzonder over Islamitische huwelijkscontracten. *Weekblad voor Privaatrecht, Notariaat en Registratie*, (5482), 341-343.

Document status and date:

Published: 01/01/1979

Document Version:

Publisher's PDF, also known as Version of record

Please check the document version of this publication:

- A submitted manuscript is the version of the article upon submission and before peer-review. There can be important differences between the submitted version and the official published version of record. People interested in the research are advised to contact the author for the final version of the publication, or visit the DOI to the publisher's website.
- The final author version and the galley proof are versions of the publication after peer review.
- The final published version features the final layout of the paper including the volume, issue and page numbers.

[Link to publication](#)

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

If the publication is distributed under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license above, please follow below link for the End User Agreement:

www.umlib.nl/taverne-license

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at:

repository@maastrichtuniversity.nl

providing details and we will investigate your claim.

Download date: 06 May. 2023

WEEKBLAD VOOR PRIVAATRECHT, NOTARIAAT EN REGISTRATIE

WPNR – Uitgave van de
Koninklijke Notariële Broederschap
't Hoenstraat 5
2596 HX 's-Gravenhage
Postbus 96827
2509 JE 's-Gravenhage

Ereredacteur
mr. Ph. A. N. Houwing

Redacteuren
mr. J. M. Polak,
mr. H. Drion,
prof. mr. A. G. Lubbers,
mr. J. van Soest,
W. Heuff,
J. J. M. de Vries,
mr. W. G. de Vries,
mr. J. H. Linders,
prof. mr. H. C. F. Schoordijk
prof. mr. P. van Schilfgaarde

Redactie-secretaris
mr. P. C. T. Hengeveld

Bureau-redacteur
D. J. M. de Hondt

Redactie-adres
postbus 96827, 2509 JE 's-Graven-
hage telefoon 070-469697*

Notariële personeelsadvertenties
postbus 96827, 2509 JE 's-Graven-
hage telefoon 070-469697*

**Advertentie-exploitatie,
abonnementen en losse nummers**
Uitgevers Wyt & Zonen b.v.,
Pieter de Hoochweg 111
3024 BG, Rotterdam
Postbus 268
3000 AG, Rotterdam
telefoon 010-762566*, telex 21403
postgiro 58458
Jaarabonnement f 121,50 incl. BTW
Losse nummers f 3,90 incl. BTW

Vormgeving en druk
Drukkerij Wyt & Zonen b.v.

Inhoudsopgave

Mr. G. R. de Groot: Enkele opmerkin- gen over het islamitische recht, in het bijzonder over islamitische huwelijks- contracten (I)	341
Th. M. de Jongh: Eedsgebaar en Eeds- formulier (I)	344
Prof. mr. M. V. M. van Leeuwe: Over- zicht der Nederlandse Rechtspraak, (vennootschapsbelasting 1-1-1970/ 1-1-1979) (III)	349
Rechtsvragenrubriek	352
Mededelingen	353
Personalia	359
Benoemingen, overlijden, enz.	359
Vakaturenstaat notariaat	360

Enkele opmerkingen over het islamitische recht,
in het bijzonder over islamitische huwelijkscon-
tracten

MR. GERARD-RENÉ DE GROOT*

I. Inleiding

In toenemende mate komen Westeuro-
pese juristen met islamitisch recht in
aanraking. Dit wordt vooral veroorzaakt
door de omstandigheid, dat het aantal
in West-Europa woonachtige moslims
gedurende de laatste decennia sterk is
toegenomen. Enerzijds kwam dit door
het feit, dat de Westeuropese koloniale
macht langzamerhand verleden tijd
werd, wat onder meer tot gevolg had,
dat een groot aantal personen uit de
vroegere koloniën naar de gewezen
moederlanden emigreerde. Onder
deze mensen waren nogal wat aan-
hangers van de islam. Vooral in Eng-
land en Frankrijk zijn op deze wijze isla-
mitische gemeenschappen ontstaan,
maar ook Nederland kan in dit opzicht—
zij het bescheiden — een woordje
meespreken.¹

Anderzijds hebben zich in Noord-
west-Europa vele 'gast'-arbeiders ge-
vestigd, die voor een groot deel uit isla-
mitische landen afkomstig zijn (vooral
uit Marokko en Turkije).

Het roept dan ook nauwelijks verbazing
op, wanneer we in de juridische litera-
tuur van Frankrijk, Engeland en Duits-
land heel wat jurisprudentie aantreffen,
waarin rechters islamitisch recht moes-
ten toepassen. In de eerste twee landen
betreft het meestal moslims, die vanuit
vroegere koloniën waren geïmmigreerd
^{2 3}, in Duitsland vindt men daarentegen
vrijwel uitsluitend gevallen, die op gast-
arbeiders betrekking hebben.⁴

Ook in Nederland komt het voor, dat
rechters zich over islamitisch recht
moeten buigen.⁵ Een voorbeeld daar-
van troffen we aan in het *WPNR* 5418
van 24 januari 1978.⁶

Het betrof een vonnis van de Rb.
Arnhem van 2 oktober 1975: een Neder-
landse vrouw trouwde in 1960 met een
Syriër. Het huwelijk werd gesloten in het

Consulaat-Generaal van de Verenigde
Arabische Republiek in Brussel volgens
islamitische ritus. Het echtpaar woonde
slechts enkele weken samen (in Parijs)
en ging daarna voorgoed uiteen. In
1961 werd in Nederland een kind gebo-
ren, dat de Syrische nationaliteit ver-
kreeg. In 1975 vorderde de vrouw nie-
tigverklaring van het huwelijk wegens
ontbreken van wilsovereenstemming of
dwaling. De rechtbank wees een nietig-

* Wetenschappelijk medewerker voor bur-
gerlijk recht en privaatrechtelijke rechtsver-
gelijking aan de Rijksuniversiteit te Gro-
ningen.

1. Indonesië telt immers vele islamitische
inwoners, terwijl ook Suriname een belang-
rijke islamitische bevolkingsgroep telt. Vgl.
i.v.m. Indonesische moslims de rechtsvra-
gen in HPS 1964, 6 en HPS 1966, 39 en
i.v.m. islamitische recht in Suriname de
rechtsvraag in HPS 1970, 78. Zie ook J. H.
Ahadin, *Huwelijksontbinding door verstoting*,
Sur. J. B. 1969, 1-14.

2. Vgl. in de Engelse literatuur: R. v. Bahm
(1966) 1 QB 159; Iman Din (1967) 2 WLR
257; Radwan v. Radwan (1972) 3 WLR 939;
Ali v. Ali (1966) 2 WLR 620. Zie ook: J. M.
Eekelaar, ICLQ 1966, 1181-1185; T. C. *Hart-
ley*, ICLQ 1967, 680-703 en MLR 1969,
155-173; M. *Partington*, ICLQ 1967, 805-
808; A. *Olui*, ICLQ 1968, 735; Demiry *Tol-
stoy*, ICLQ 1968, 721-729.

3. Vgl. in de Franse literatuur: Tribunal de
grande instance de Paris 17-VI-1972,
RCDIP 1975, 52; Cour d'appel de Paris 18-
XII-1973, RCDIP 1975, 243; Cour de cassa-
tion 15-V-1974, RCDIP 1975, 260; Cour
d'appel de Paris 22-II-1978 RCDIP 1978,
507.

4. Duitsland: OLG Köln 10-V-1978 StAZ
1978, 244; OLG Hamm 3-XI-1977 StAZ
1978, 65; BGH 26-X-1977 FamRZ 1978,
771.

5. Het aantal in Nederland woonachtige
moslims (mannen, vrouwen en kinderen)
wordt momenteel geschat op ruim 200.000,
d.w.z. $\pm 1\frac{1}{2}\%$ van de totale Nederlandse
bevolking!

6. Met commentaar van *Struijcken*; zie ook
Asser Kaartstelsysteem (AK) 9553.

verklaring op de aangevoerde gronden af, maar sprak de nietigheid van het huwelijk desalniettemin uit. Deze beslissing steunde op de volgende overweging:

'Ambtshalve, dat ... der partijen huwelijk als strijdig met de Nederlandse openbare orde nietig moet worden geacht; dat eiseres ten tijde van de huwelijksvoltrekking evenals thans nog de Nederlandse nationaliteit bezat, terwijl gedaagde onderdaan van de Verenigde Arabische Republiek althans van Syrië was en is; dat het huwelijkscontract inhoudt, dat op de gevolgen van de huwelijksluiting de Islamitische Wet van toepassing is en dat het ingevolge de bepalingen van die Wet onder meer aan de man is toegestaan om tegelijkertijd twee, drie of vier vrouwen als echtgenoten te nemen; dat het contract daarentegen niet vermeldt, dat gedaagde zich jegens eiseres heeft verbonden staande het huwelijk van partijen geen ander huwelijk te zullen aangaan (geen andere vrouw(en) te zullen nemen) of op enigerlei wijze afstand heeft gedaan van die hem op grond van de Islamitische Wet toekomende bevoegdheid; dat het huwelijk mitsdien in strijd met het nationale recht van eiseres, te weten met het bepaalde van artikel 84 (oud) BW, is gesloten, welke bepaling overeenkomt met het huidige artikel 33 Boek I BW ...'

Het huwelijk is volgens de rechtbank dus nietig wegens strijd met de openbare orde, omdat het potentieel polygaam is! Op deze beslissing van de rechtbank Arnhem is m.i. kritiek mogelijk; hieronder sub II zal ik die geven. Het vonnis van de rechtbank Arnhem is niettemin boeiend, nu de rechtbank uitdrukkelijk op de inhoud van het islamitische recht is ingegaan. Er zij op gewezen, dat Nederlandse rechters in islamitisch-Nederlandse casus immers meestal snel tot toepasselijkheid van het Nederlandse recht concluderen.⁷ Bij de in zulke gevallen gehanteerde internationaal-privaatrechtelijke regels kan men af en toe vraagtekens plaatsen. Op dit ogenblik wil ik echter niet ingaan op de wijze van (niet-)toepassing van het islamitische recht door Nederlandse rechters, maar volstaan met de vaststelling dat Nederlandse rechters met het islamitische recht worden geconfronteerd.

Aan deze constatering knoop ik nog een stelling vast: *Het is niet onwaarschijnlijk, dat Nederlandse rechters in de toekomst in aanmerkelijk sterkere mate dan thans het geval is met dat islamitische recht in aanraking zullen komen.* Deze stelling baseer ik op het intussen al beroemd geworden arrest Chelouche-Van Leer (HR 10 december 1976, NJ 1977, 275).⁸ In dit arrest heeft de HR de mogelijkheid geopend, dat in geval van qua nationaliteit gemengde

huwelijken de partners zelf het toepasselijke huwelijksgoederenrecht aanwijzen. Deze keuzemogelijkheid is eveneens neergelegd in het Haagse ontwerp-Verdrag inzake de toepasselijke wet op het huwelijksvermogensrecht (23 oktober 1976).⁹ Zou het nu op grond van het zoëven genoemde arrest in geval van een gemengd islamitisch-Nederlands huwelijk niet aanbeveling verdienen om voor toepasselijkheid van het islamitische recht te opteren? Op grond van het arrest Chelouche-Van Leer zal de Nederlandse rechter zo'n keuze waarschijnlijk respecteren, terwijl de islamitische rechter evenmin bezwaar tegen de keuze zal hebben. Zou het echtpaar voor toepasselijkheid van het Nederlandse recht kiezen, dan vindt de Nederlandse rechter dit eveneens een geldige keuze, maar in het islamitische recht wordt deze keuze niet erkend! Er ontstaat hierdoor dan een zogenaamde 'hinkende' rechtsverhouding. Hieronder zal (sub V) nader op de wenselijkheid van zo'n rechtskeuze voor het islamitische recht worden ingegaan. Op dit moment heb ik slechts willen aangeven, dat het arrest Chelouche-Van Leer kan bewerkstelligen, dat Nederlandse rechters vaker dan tot nog toe 'islamitisch recht' zullen moeten spreken.

Op grond van het bovenstaande is het m.i. niet overdreven te stellen, dat het zinvol is om over islamitisch recht na te denken. Eigenlijk zou elke jurist tenminste enige basiskennis van dat islamitische recht moeten hebben. Dit opstel heeft niet de pretentie die basiskennis aan te reiken. Het is de bedoeling hier slechts duidelijk te maken, dat het van belang is kennis te nemen van de beginselen van het islamitische recht. Daartoe zal in de eerste plaats (sub II) kritiek worden geleverd op de zoëven weergegeven beslissing van de rechtbank Arnhem. Vervolgens zullen enkele hoofdlijnen van het islamitische huwelijksrecht worden geschetst (sub IV), maar die uiteenzettingen zullen (sub III) worden voorafgegaan door een beknopte beschrijving van de rechtsbronnen van het islamitische recht.¹⁰ ^{10a} 't Feit, dat in dit artikel nader zal worden ingegaan op het islamitische huwelijksrecht en niet op een ander deel van het islamitische recht heeft meerdere redenen. Het huwelijksrecht is het gebied van het islamitische recht, waarmee de westerse jurist, in verband met de gemengde islamitisch-westerse huwelijken,¹¹ het meest in aanraking komt. Tevens wijkt dit deel van het islamitische recht het sterkst af van wat wij in het westen gewoon zijn, doordat godsdienstige tradities hier een overwegende rol

blijven spelen, terwijl andere delen van het recht vaak verwesterd zijn. Tenslotte is het een gebied waar westerse notarissen een taak kunnen hebben. Op dit laatste punt ga ik bij de conclusies (sub V) nader in.

II Kritiek

Kritiek op de beslissing van de Rb. Arnhem 20 oktober 1975

Zoëven gaf ik al aan kritiek te hebben op het vonnis van de rechtbank Arnhem, welke het aan haar voorgelegde Syrische huwelijk wegens potentiële poly-

7. Rb. Utrecht 12-VII-1972 AK 7610; Rb. Utrecht 9-III-1972 AK 7593; Rb. Utrecht 4-IV-1973 AK 8347; Rb. Utrecht 28-XI-1973 AK 8354; Rb. Amsterdam 2-XI-1972 AK 7507; Rb. Rotterdam 27-XI-1972 AK 8379; vgl. ook Rb. Amsterdam 7-III-1968 AK 3843 en Rb. Rotterdam 7-III-1968 AK 10.550.

8. AAe 1977, 195; zie ook Ingrid S. Joppe, *Haags ontwerp-verdrag inzake de toepasselijke wet op het huwelijksvermogensrecht* (23-10-1976) en het arrest van de Hoge Raad van 10-12-1976 NJ 1977, 275, *WPNR* 5423-5425.

9. Zie daarover Joppe, o.c. (noot 8).

10. Ik meen er goed aan te doen een dergelijke beschrijving van de rechtsbronnen te geven, daar in de Nederlandse juridische literatuur gedurende de laatste jaren nauwelijks iets over het islamitische recht is gepubliceerd. In de oudere Nederlandse literatuur treft men trouwens wel uitvoerige verhandelingen aan: Th. W. *Juynboll*, *Handleiding tot de kennis van de Mohammedaanse wet volgens de leer de Sjāfi'itische school*, vierde druk, Leiden 1930; L. W. C. *van den Berg*, *De beginselen van het Mohammedaanse recht volgens de imām's Aboe Hanīfat en Sjāfi'ī*, derde druk, Batavia/'s-Gravenhage 1883; S. *Keyzer*, *Handboek voor het Mohammedaans recht*, 's-Gravenhage 1853; vgl. ook L. I. *Graf*, *Al-Sjāfi'ī's Verhandeling over de 'wortelen' van den fikh*, Amsterdam 1934 en J. *Prins*, *Adat en islamitische plichtenleer in Indonesië*, derde druk, 's-Gravenhage/Bandung 1954.

10a. Vgl. ook het zeer lezenswaardige opstel 'Huwelijk, huwelijksontbinding en de positie van minderjarigen in het Marokkaanse recht' door Lotty *van den Berg-Eldering*, *NJB* 1979, 173-181.

11. Er zij in dit verband op gewezen, dat men de juridische problemen van gemengd islamitisch-christelijke huwelijken niet los mag zien van de sociaal-culturele problemen in dergelijke relaties. Zie daarover vooral het recente 'Rapport Gezins- en huwelijksproblematiek in cultureel gemengde gezinnen met mediterrane vader en Nederlandse moeder' (Ministerie van CRM), Staatsuitgeverij 1978. Vgl. ook het blad 'Be-grip: moslims-christenen' (uitg.: Wüstelaan 80, Santpoort), waarvan nr. 37 (mei 1977) aan de problemen van het gemengde huwelijk is gewijd. Zie ook het in noot 10a genoemde opstel.

gamie nietig achtte. Mijn kritiek concentreert zich op twee punten.

In de eerste plaats vraag ik me af, of het zinvol is een huwelijk wegens *potentiële* polygamie nietig te achten. Ik kan er in komen, dat men het in strijd met de openbare orde vindt dat een moslim, die al gehuwd is, hier in Nederland nog eens in het huwelijk treedt, maar ik vind het veroordelen van potentiële polygamie erg ver gaan. Men beseffe, dat in de Nederlandse juridische literatuur tegenwoordig zelfs al vraagtekens worden geplaatst bij de bewering, dat een moslim hier in Nederland geen tweede huwelijk zou mogen aangaan. In zijn bijdrage in de Kisch-bundel is Wiarda uitvoerig op deze kwestie ingegaan.¹² De door Wiarda aangesneden vraag wil ik hier echter laten rusten en ik volsta met de vraag, of het niet griezelig prentieus is, wanneer een Nederlandse rechter zo'n potentieel polygaam huwelijk nietig verklaart. Dringen we dan niet te sterk ons eigen cultuurpatroon op aan buitenlanders? We gaan wellicht al ver, als we verdedigen dat een tweede huwelijk van een buitenlander, wiens nationale recht polygamie kent, in ons land niet voltrokken kan worden wegens strijd met de openbare orde. We draven echter m.i. werkelijk te ver door, als we de enkele theoretische mogelijkheid van polygamie zo sterk veroordelen, dat we op grond daarvan het eerste huwelijk ook nietig verklaren. Jessurun d'Oliveira heeft – eveneens in de Kisch-bundel – gewaarschuwd tegen een zich te snel beroepen op strijd met de openbare orde.¹³ Hij is van oordeel, dat men voorzichtig moet zijn met het hanteren van de *ordre public*. Een beroep op die *ordre public* is eigenlijk een tik op de vingers van de buitenlandse wetgever. d'Oliveira stelt dat

'het niet aangaat de akkulturatie tussen ontwikkelingslanden en het westen te forceren met een agressief gebruik van de openbare orde door westerse rechters.'

Hij vervolgt

'Het [is] beter, om ofwel een zo neutraal mogelijk gebruik te maken van de afweerfunctie van de openbare orde, of liever nog, om helemaal geen beroep op dit instrument te doen.'

De waarschuwing, die Jessurun laat horen m.b.t. het hanteren van de *ordre public* in verhouding tot ontwikkelingslanden, gaat m.i. evenzeer op in relatie tot islamitische staten, die immers ook een van ons sterk afwijkende culturele achtergrond hebben.

Bovendien zullen we ons heel eerlijk

moeten afvragen, of we in de westerse staten niet een beetje hypocriet zijn, als we andere staten – door een beroep op de openbare orde te doen – verwijten, dat ze polygamie toelaten, zeggende dat polygamie in strijd met het wezen van het christendom is. Enerzijds zoekt de christelijke kerk in Afrika tegenwoordig naar een genuanceerde houding ten opzichte van de polygamie: een onvoorwaardelijke veroordeling van dit verschijnsel wordt niet meer uitgesproken.¹⁴ Anderzijds dienen we onder ogen te zien, dat de westerse staten in hun wetgeving weliswaar geen 'simultane' polygamie toelaten, maar door de gemakkelijke echtscheiding langzamerhand wel 'successieve' polygamie kennen.¹⁵ Tenslotte moeten we in het achterhoofd houden, dat het beginsel van de monogamie in ons recht al is afgezwakt door het feit, dat onze wetgeving sinds 1970 ook banden tussen een 'overspelig' kind en de al gehuwde ouder erkent:¹⁶ ook in zoverre zien we een ontwikkeling in ons recht, die het minder reëel maakt belerend de vinger op te steken, als we met polygamie uit een andere staat in aanraking komen.¹⁷

Ik kom dan tot mijn tweede bezwaar tegen het vonnis van de rechtbank Arnhem. Volgens het recht van Syrië is een huwelijk *niet persé* potentieel polygaam. Bij akte van huwelijksvoorwaarden kan een man zich verplichten tijdens het bestaan van het betreffende huwelijk geen verdere huwelijken aan te gaan.¹⁸ Het staat de echtgenoten in spe dus vrij om het huwelijk monogaam te maken. De meeste mohammedaanse landen kennen de mogelijkheid om in een huwelijkscontract monogamie te bedingen.¹⁹ De constructie, die in de akte moet worden gebruikt, verschilt van land tot land. Het is in islamitische landen heel gebruikelijk een monogamie-clausule in het huwelijkscontract op te nemen. De ouders van een meisje, dat in het huwelijk wil treden, bedingen niet zelden een dergelijke voorwaarde. In gemiddeld islamitisch-Europese huwelijken wordt een dergelijke voorwaarde in het huwelijkscontract dikwijls achterwege gelaten, terwijl juist *dan* de clausule op zijn plaats zou zijn. De niet-islamitische vrouw kent echter vaak de mogelijkheid van zo'n beding niet. Teruggaande naar de beslissing van de rechtbank Arnhem kan men zich afvragen, of de rechtbank het Syrische recht wel had mogen desavoueren met een beroep op de openbare orde, nu het Syrische recht zelf de mogelijkheid biedt een huwelijk monogaam te maken, maar de partijen daarvan geen gebruik hadden gemaakt. Of zou de rechtbank van mening

zijn geweest, dat door middel van een dreigen met die openbare orde echtgenoten in spe gedwongen moeten worden om de monogamie-clausule in hun huwelijkscontract op te nemen? Maar dan rijst de vraag, hoe de rechtbank zou oordelen over de geldigheid van het huwelijk van een Nederlandse vrouw met een onderdaan van een land waar het huwelijk per se potentieel polygaam is! Dit laatste is b.v. het geval in Afghanistan: een monogamie-clausule in het huwelijksrecht wordt daar beschouwd als in strijd met de openbare orde en goede zeden.²⁰ Betekent dit, dat een huwelijk tussen een Nederlandse vrouw en een Afghaanse man onmogelijk is?

In het bovenstaande heb ik al enkele opmerkingen over islamitisch huwelijksrecht gemaakt. Hierna zal getracht worden een nog ietwat uitgebreider overzicht te geven. Daartoe is het echter noodzakelijk eerst enkele algemene opmerkingen over de rechtsbronnen van het islamitische recht te maken.

(wordt vervolgd)

12. J. Wiarda, Nederlands internationaal personen- en familierecht en de openbare orde, in: 't Exempel dwinght, Zwolle 1975, 389-408. Vgl. over deze vraag recentelijk ook Henri Batiffol, RCDIP 1978, 514.

13. H. U. Jessurun d'Oliveira, Openbare orde en rechtsvergelijking, in: 't Exempel dwinght, Zwolle 1975, 239-262. Vgl. ook Pierre Mercier, *Conflits de civilisations et droit international privé*. Polygamie et répudiation, Genève 1972.

14. Vgl. Poulter, ICLQ 1976, 507, 508.

15. In deze zin ook Fadlallah, RCDIP 1975, 69.

16. De vroegere regeling van art. 343 (oud) BW

'(Geen burgerlijke betrekkingen bestaan: b. tussen een in overspel of bloedschande geteeld kind en zijn moeder. Een in overspel of bloedschande geteeld kind kan door zijn vader niet erkend worden.)'

werd dikwijls met een beroep op het monogame karakter van ons huwelijksrecht verdedigd.

17. Zo ook Cour d'appel de Paris 22-II-1978, RCDIP 1978, 510.

18. Bergmann/Ferid, Internationales Ehe- und Kindschaftsrecht, Band I, Religiöse Eheverträge – Islam, 8; zie verder ook *idem*, Syrien (art. 17 van wet nr. 59 van 17-IX-1953). Vgl. ook Kaduhri, AJCL 1978.

19. Zie Merkblätter für Ausländtätige und Auswanderer, Herausgegeben vom Bundesverwaltungsamt, Nr. 10 Beilage b (Islamische Eheverträge), November 1977.

20. Bergmann/Ferid, Internationales Ehe- und Kindschaftsrecht, Band I, Religiöse Eheverträge – Islam, 8.

WPNR

WEEKBLAD VOOR PRIVAATRECHT, NOTARIAAT EN REGISTRATIE

WPNR – Uitgave van de
Koninklijke Notariële Broederschap
't Hoenstraat 5
2596 HX 's-Gravenhage
Postbus 96827
2509 JE 's-Gravenhage

Ereredacteur

mr. Ph. A. N. Houwing

Redacteurs

mr. J. M. Polak,
mr. H. Drion,
prof. mr. A. G. Lubbers,
mr. J. van Soest,
W. Heuff,
J. J. M. de Vries,
mr. W. G. de Vries,
mr. J. H. Linders,
prof. mr. H. C. F. Schoordijk
prof. mr. P. van Schilfgaarde

Redactie-secretaris

mr. P. C. T. Hengeveld

Bureau-redacteur

D. J. M. de Hondt

Redactie-adres

postbus 96827, 2509 JE 's-Gravenhage
telefoon 070-469697*

Notariële personeelsadvertenties

postbus 96827, 2509 JE 's-Gravenhage
telefoon 070-469697*

Advertentie-exploitatie, abonnementen en losse nummers

Uitgevers Wyt & Zonen b.v.,
Pieter de Hoochweg 111
3024 BG, Rotterdam
Postbus 268
3000 AG, Rotterdam
telefoon 010-762566*, telex 21403
postgiro 58458
Jaarabonnement f 121,50 incl. BTW
Losse nummers f 3,90 incl. BTW

Vormgeving en druk

Drukkerij Wyt & Zonen b.v.

Enkele opmerkingen over het islamitische recht, in het bijzonder over islamitische huwelijkscontracten

MR. GERARD-RENÉ DE GROOT

(II, slot)

III Rechtsbronnen

*Rechtsbronnen van het islamitische recht*²¹

Het islamitische recht wordt normaliter aangeduid met de term 'shari'a', welke 'het pad' betekent. De 'shari'a' is het pad, dat door de aanhangers van de islam moet worden gevolgd om het eeuwige heil te bereiken.²² Opgemerkt zij, dat islamitisch recht en islamitische moraal niet goed kunnen worden gescheiden. Dit wordt geïllustreerd door woorden van Moursi Badr:

'The shari'a indicates not only what the individual is entitled or bound to do in law, but also what he or she ought, in conscience, to do or refrain from doing.'²³

De moraal is in de islam 'wet', omdat de basis ervan de goddelijke openbaring is! Rechtswetenschap en moraaltheologie (ethiek) zijn in de islam in beginsel dan ook één. De islamitische rechtsleer (fiqh) stelt, dat het 'shari'a'-recht vier wortels (usul) heeft:²⁴

1. De belangrijkste wortel van het islamitische recht is de *Koran*. Dit boek

Islamic law, Oxford 1966; Y. Linant de Bellefonds, *Traité de droit musulman comparé*, Paris/La Haye 1955; Louis Milliot, *Introduction à l'étude du droit musulman*, Paris 1953; Hassan Afchar, *The muslim conception of law*, in: *International Encyclopedia of Comparative law*, Volume II, chapter 1; Raymond Charles, *Le droit musulman*, Paris 1972; Günter Wiedensohler, *Grundbegriffe des islamischen Rechts*, RabelsZ 1971, 632-644; O. Spies/E. Pritsch, *Klassisches Islamisches Rechts*, in: *Handbuch der Orientalistik, Erste Abteilung, Ergänzungsband III (Orientalisches Recht)*, Leiden 1964, 220-343 (met zeer uitvoerige bibliografie op p. 270-343); vgl. tenslotte Harm Botje, *Intermediair* 1977, nr. 52.

22. Wiedensohler, o.c. (noot 21), 632; Afchar, o.c. (noot 21):

'The shari'a is the path laid down by the Creator; in following it men will find both moral and material well-being.'

23. Gamal Moursi Badr, *Am. Journal of Comp. Law* 1978, 189. Vgl. ook het blad 'Begrip: moslims-christenen' (boven noot 11), waarvan nr. 37 (januari 1978) over 'Goed en kwaad in de islam' gaat.

24. Sommige schrijvers noemen nog meer rechtsbronnen van het islamitische recht: tafzir (grammaticale interpretatie), orf (gewoonte), amal (constante jurisprudentie) en qanoun (reglementen of wetten van de overheid). Zo Charles, o.c. (noot 21), 15, 18-20 in navolging van Milliot, o.c. (noot 21), 113-123, 156-180; De erkenning van vier formele rechtsbronnen gaat terug op Al-Schafi'i; vergelijk L. I. Graf, *Al-Schafi'i's Verhandeling over de wortelen van den fiqh*, Amsterdam 1934. Fyze, o.c. (noot 21), 22 noemt daarom met een verwijzing naar Al-Schafi'i vier bronnen, de formele rechtsbronnen van het recht, terwijl hij onderstreept, dat er daarnaast nog enige materiële bronnen zijn, zoals gewoonte etc. In deze zin eveneens Snouck Hurgronje, *Le droit musulman*, in: *Verspreide Geschriften*, deel II, Bonn/Leipzig/Den Haag 1923, 285-326; Afchar, o.c. (noot 21), 88; Linant de Bellefonds, o.c. (noot 21) 24, 25.

21. Zie hierover J. G. Sauveplanne, *Rechtsstelsels in vogelvlucht*, Deventer 1975, 205-211, aan wiens transcriptie van de Arabische termen ik mij conformeer; verder: Konrad Zweigert/Hein Kötz, *Einführung in die Rechtsvergleichung*, Band I, 435-446; René David, *Les grands systèmes de droit contemporains*, septième édition, Paris 1978, 467-496; Asaf A. A. Fyze, *Outlines of Muhammadan Law*, 4th edition, Bombay 1974; Chafik Chehata, *Droit musulman*, Paris 1970; Joseph Schacht, *An introduction to*

Inhoudsopgave

Mr. G. R. de Groot: Enkele opmerkingen over het islamitische recht, in het bijzonder over islamitische huwelijkscontracten (II, slot)	361
Th. M. de Jongh: Eedsgebaar en Eedsformulier (II, slot)	367
Prof. mr. E. A. A. Luijten: Boekbespreking 'Ouderlijke Boedelverdeling' door G. Baert	371
Prof. mr. M. V. M. van Leeuwe: Overzicht der Nederlandse Rechtspraak, (vennootschapsbelasting 1-1-1970/1-1-1979. (IV)	372
Witte Kamerstukken	375
Tweede Kamer-vragen	376
Mededelingen	378
Ontvangen boeken	382
Agenda	383
Benoemingen, overlijden, enz.	383
Vakaturenstaat notariaat	384

bestaat uit 114 hoofdstukken (sura's), die niet chronologisch, maar – zo ongeveer – naar lengte zijn gerangschikt. De tweede sura heeft b.v. 286 verzen, terwijl de laatste sura's telkens circa 10 verzen tellen. De Koran is volgens de moslims door Allah aan Mohammed (± 570-632) geopenbaard en bevat daarom het 'verbum dei': de letterlijke woorden van God.²⁵ De Koran geeft geen compleet juridisch systeem; er staan slechts aanwijzingen in voor enkele bijzondere gevallen, vooral op het gebied van het personen- en familie-recht en het erfrecht. De bepalingen van de Koran knopen nauw aan bij het oude Arabische gewoonterecht.²⁶ Zoals Mohammed godsdienstige uitwassen uit zijn tijd heeft willen tegen gaan, zo heeft hij ook juridische misstanden willen verbeteren.²⁷ Een voorbeeld daarvan vinden we in sura 4:19, welke gericht is tegen het gebruik echtgenotes tot de nalatenschap van een man te rekenen: vrouwen vererfd! Mohammed verbiedt dit:

'O, gij die gelooft, niet is het U geoorloofd, dat gij de vrouwen beërft tegen haar wil; ...'²⁸

Doordat de Koran niet in één keer is geschreven, maar uit jongere en oudere teksten bestaat, komt het soms voor dat regelingen met elkaar in strijd zijn: dit ligt tot op zekere hoogte voor de hand, daar de bepalingen zo casuïstisch zijn. Sura 2:106 leert welke regeling dan voorgaat; de latere sura gaat boven de oudere, want God is almachtig en kan alles veranderen:

'Welk teken Wij ook afschaffen of doen vergeten, Wij brengen iets beters daarvoor in de plaats of iets wat daaraan gelijk is; weet gij niet dat Allah over alle dingen machtig is?'

2. De tweede rechtsbron is de *sunna* (overlevering), dit zijn de daden van Mohammed en de gezegden, die aan hem worden toegeschreven. Deze *sunna* is bepalend voor de Koran-exegese. In de negende eeuw is de *sunna* door enkele rechtsgeleerden verzameld. Deze werken zijn de bronnen voor de kennis van de daden en uitspraken van Mohammed.

3. De derde rechtsbron is de *ijmā*, de consensus van de geleerden (*communis opinio doctorum*), gebaseerd op Mohammeds uitspraak: 'nooit zal mijn gemeente het eens zijn in een dwaalleer'.

4. Tenslotte kent men als rechtsbron de *qiyās*, d.w.z. de analogische redenering.²⁹ Het doet wat vreemd aan, dat de *sarī'a* de *qiyās* als aparte rechtsbron

beschouwt. Wij zouden immers geneigd zijn om analogie als interpretatie-methode van de andere rechtsbronnen te beschouwen.

Vanaf de negende eeuw treedt m.b.t. het islamitische recht een proces van verstarring in. De *sarī'a* is immers goddelijk recht en als eenmaal vaststaat, hoe dit goddelijke recht eruit ziet, kan men moeilijk later beweren, dat het bij nader inzien toch nog anders is. Na twee eeuwen 'vrije' interpretatie is men uitgeïnterpreteerd: 'de poort van de interpretatie' (*ijtihād*) werd gesloten.³⁰ Sinds die negende eeuw kent men daarom 'slechts een beperkt aantal 'scholen'. Vier scholen baseren zich op de *sunna* (de vier *orthodoxe* of *sunnitische* scholen): Deze scholen zijn in beginsel theologische scholen, maar daardoor ook rechtsscholen, wat weer samenhangt met de boven al aangegeven moeilijkheid om in de islam theologie (moraal) en rechtswetenschap te scheiden.

a. De hanafitische (genoemd naar de stichter Abu Hanifah Nu'mān ibn Thābit; geb. 699 te Kūfah, Irak). Officiële school in: Egypte, Syrië, Libanon, Afghanistan. Verder veel aanhangers in: Turkije, Balkan, Kaukasus, Pakistan, Turkestan, India, China. (Tezamen ongeveer 1/3 van alle moslims!). Deze school is het meest liberaal van de orthodoxe scholen.

b. De mallikitische (genoemd naar Abū 'Abdullah-Malik ibn Anas al-Asbahi; geb. 712 te Medina, overl. 796 aldaar). Belangrijkste school in: Marokko, Algerië, Tunesië, Libië; veel aanhangers ook in Opper-Egypte, Soedan, Bahrein, Koeweit.

c. De schafī'itische (gesticht door Abū 'Abdullah Muhammad ibn Idrīs al-Muttalibī al-Schāfi'i; geb. 767 te Gaza, overl. 820 te Caïro). Belangrijkste school in: Palestina, Jordanië; veel aanhangers in: Syrië, Libanon, Irak, Pakistan, India, Indo-China, Indonesië, Jemen, Perzië, Oost-Afrika.

d. De hanbalitische (volgelingen van Abū 'Abdullah Ahmad ibn Hanbal ibn Khallāh ash-Shaibānī; geb. 781 te Bagdad, overl. 855 aldaar). Officiële school in Saoedi-Arabië; verder aanhangers in Palestina, Syrië en Irak. De strengste school!

Naast de soennitische scholen bestaat er één belangrijke *niet-orthodoxe* school.³¹

e. De sji'itische. Sji'a betekent partij: de sji'ieten zijn daarom 'partijgangers', d.w.z. de volgelingen van Ali, de schoonzoon van Mohammed, die zich in de beginfase van de islam tijdens een paleisrevolutie na de dood van Mo-

ammed hebben afgescheiden. De Sji'a heeft vooral aanhangers in Iran, waar deze school sinds het begin der zestiende eeuw de heersende is. Verder in: Libanon, India en Irak. Binnen deze school bestaan weer verschillende stromingen.³²

Waarom is het nu van belang om stil te staan bij het bestaan van deze verschillende scholen? Dit is van grote juridische importantie, omdat in de islam het recht, dat op iemand van toepassing is, in principe afhankelijk is van de theologisch-juridische school waartoe hij behoort. Zijn bv. een man en een vrouw hanafitisch dan is op hen hanafitisch recht van toepassing. In geval van verschil van school bestaan er ingewikkelde regels, die aangeven welk recht moet worden toegepast.³³ Deze opsplitsing van recht naar geloof geldt trouwens niet alleen voor de diverse islamitische scholen, maar ook voor de diverse door een islamitische staat erkende christelijke kerkgenootschappen en voor de joodse geloofsgemeenschap.³⁴ Voor een rooms-katholiek Li-

25. Er zij op gewezen, dat de Koran niet in één keer, maar in verschillende perioden is geopenbaard.

26. Zweigert/Kötz, o.c. (noot 21), 437; Chehata, o.c. (noot 21), 86-89.

27. Vgl. Geoffrey Parrinder, Jezus in de koran, Baarn z.j., 114; A. Th. Khoury, Christentum und Islam, college dictaat Münster 1974.

28. De Koran wordt in dit opstel geciteerd in de vertaling van J. H. Kramers, vijfde druk, Amsterdam/Brussel 1976.

29. Wiedensohler, o.c. (noot 21), 637 wijst erop, dat men het begrip 'qiyas' beter niet kan vertalen met 'analogische redenering', maar door 'logische deductie', daar onder 'qiyas' ook de argumenten a fortiori, a maiore ad minus, a minore ad maius en e contrario moeten worden begrepen.

30. Wiedensohler, o.c. (noot 21), 640; Fy-zee, o.c. (noot 21), 36-39; Schacht, o.c. (noot 21), 69-75. Zie ook recentelijk Bernard Weiss, Interpretation in Islamic law: the theory of ijtihad, Am. Journal of Comparative Law 1978, 199-212.

31. Charles, o.c. (noot 21), 28, 29 noemt nog de Wahhabiten, de aanhangers van het Soefisme en het Kharidisme. Vgl. ook Af-char, o.c. (noot 21), 95, 96.

32. Bv. Isma'iliëten, Zahiriten. Vgl. Spies/Pritsch, o.c. (noot 21), 265-267.

33. Zie voor deze regels duidelijk en uitvoerig Josef Prader, Das religiöse Eherecht, Frankfurt am Main 1973, 10-21!

34. Vgl. Rb. Rotterdam 13-XI-1967 NJ 1969, 46, HPS 1968, 40 voor een geval van een joodse Marokkaan (daarover De Winter, WPNR 1971, 44). Zie ook LG Berlin 10-III-1971 NJW 1971, 2130 (scheiding tussen Marokkaanse Jodin en R.K. Israëli) en AG Bergedorf 29-I-1970, IPRspr. 1970, 200 e.v. (Ethiopisch-orthodoxe Somaliër).

banes echtpaar geldt dus roomskatholiek huwelijksrecht (d.w.z. de *Codex iuris canonici*), voor een joodse Marokkaan geldt joods recht. Voor andere religies dan de christelijke en de joodse gaat dit niet op. Dit is te verklaren uit het standpunt van de islam t.o.v. christendom en jodendom.³⁵ Het christendom en jodendom zijn volgens de islam door God gegeven religies. Abraham en Mozes waren grote profeten, de Koran spreekt uitvoerig over hen. Over Jezus is de Koran ook heel uitvoerig.³⁶ Hij wordt eveneens als groot profeet beschouwd. Joden en Christenen hebben echter de boodschap van Allah vaak verkeerd begrepen: om dat te corrigeren zond God Mohammed. Voor de moslim staat het echter vast, dat Christenen en Joden het eeuwig heil deelachtig kunnen worden, mits ze de boodschap van Mozes en Jezus juist navolgen. Deze open houding van de moslims t.o.v. christendom en jodendom maakt ook bepaalde huwelijksvoorschriften verklaarbaar: een moslim mag met een christelijke vrouw of met een Jodin huwen; met anderen niet (sura 5.5). Aan de andere kant mag een islamitisch meisje evenwel nooit met een niet-moslim trouwen, ook niet met een Christen of een Jood. Als ik het hierna zal hebben over gemengde Europees-islamse huwelijken zal ik daarom ook steeds spreken over een islamitische man, die met een christelijke vrouw in het huwelijk treedt. Als het omgekeerde voorkomt, is dit uit islamitisch oogpunt nietig.

Boven is erop gewezen, dat het sari'a-recht sinds de negende eeuw is verward. Vanaf het midden van de vorige eeuw is dit recht in diverse landen weer wat in beweging gekomen.³⁷ Op het gebied van verbintenissenrecht, zakenrecht en handelsrecht ging men dikwijls over tot codificatie, vaak vergaand naar westers model (de Franse Code civil en Code de commerce hebben veelal model gestaan). De rechtsdiversiteit, die door de opsplitsing van recht naar rechtsscholen heerste, kwam door deze codificaties tot een eind. Op het gebied van het personen- en familierecht en het erfrecht bleef de toestand voorts nog bij het oude. Dat men deze rechtsgebieden niet of nauwelijks durfde te hervormen lag voor de hand: de Koran was op dit terrein heel uitdrukkelijk. Bovendien was het sari'a-recht sinds de negende eeuw heel duidelijk: men kon er niet meer over twisten wat mocht of niet mocht.

Toch heeft sinds het midden van de twintigste eeuw een toenemend aantal islamitische landen het gewaagd om hervormingen op het gebied van het

personen- en familierecht en het erfrecht aan te brengen. Ik wil daarvan enkele willekeurige voorbeelden geven, die de polygamie betreffen:

Sinds 1953 stelt Syrië tweede en opvolgende 'simultane' huwelijken van de toestemming van de rechter afhankelijk. Deze kan toestemming weigeren, als een man niet in staat zal zijn z'n nieuwe vrouw voldoende te onderhouden.³⁸

In 1958 heeft Marokko bepaald, dat polygamie verboden is als de vrees bestaat, dat de vrouwen onderling niet gelijk zullen worden behandeld. De vrouw kan in het huwelijkscontract de bepaling laten opnemen, dat het de man verboden is met een tweede vrouw te trouwen en dat, als de man dat toch doet, zij haar huwelijk mag laten ontbinden.³⁹

En het verst ging Tunesië, waar in 1956 de polygamie werd verboden.⁴⁰ De memorie van toelichting baseerde het wetsvoorstel op een exegese van enkele passages uit de Koran. Men wees op sura 4:3:

'... huwt dan wat u aanstaat van de vrouwen, een tweetal, een drietal en een vier-tal. Doch indien gij ducht niet billijk te zijn, dan éne'

en op de samenhang van deze uitspraak met sura 4:129:

'En gijfden zult niet in staat zijn onder de vrouwen billijkheid te betrachten, ook al zoudt gij dat gaarne wensen ...'

Deze 'algemene' opmerkingen over het islamitisch recht wil ik besluiten met het onderstrepen van iets, dat impliciet al naar boven is gekomen: men mag het recht van de moslim-landen bepaald niet over één kam scheren.⁴¹ Als we afzien van het feit, dat een enkel land (Turkije) het sari'a-recht geheel heeft afgeschaft, blijven tenminste de volgende gronden voor verschillen over:

1. De meeste islamitische landen hebben een wetgeving ingevoerd, die het sari'a-recht op verschillende punten nuanceert. De mate van 'progressiviteit' in de nieuwe wetten hangt onder meer af van de rechtsschool, die in het betreffende land domineert.

2. De moslim-landen ondergaan invloeden van verschillende westerse staten. De wetgeving van bv. Pakistan heeft Engelse invloeden ondergaan; de wetten van de Noordafrikaanse staten zijn ten dele door de Franse codificaties geïnspireerd.

3. Binnen de meeste moslim-staten heerst er op het gebied van het personen- en familierecht en het erfrecht nog rechtsdiversiteit. Het recht, dat op een persoon toepasselijk is,

hangt in beginsel af van de school, waartoe die persoon moet worden gerekend.

IV. Het islamitische huwelijksrecht⁴²

Na het voorgaande zal het duidelijk zijn, dat het volstrekt onmogelijk is een ook maar enigszins gedetailleerde beschrijving van 'het' islamitische huwelijksrecht te geven. Het huwelijksrecht verschilt immers per theologische school, terwijl de meeste landen ook wettelijke bepalingen op dit gebied van het recht hebben afgekondigd, soms ter beperking van de polygamie, dikwijls ook m.b.t. de verstoting (talaq). In de onderhavige paragraaf kunnen derhalve slechts enkele opmerkingen worden gemaakt over het 'klassieke' mohammedaanse huwelijksrecht, dat het uitgangspunt voor het huidige recht in de diverse staten is geweest, terwijl we verder willen ingaan op de inhoud van de mohammedaanse huwelijkscontracten.

35. Parrinder, o.c. (noot 27), 129-141 over Mohammeds houding tegenover Christenen en Joden.

36. Parrinder, o.c. (noot 27), passim.

37. Over de nieuwe ontwikkelingen in het islamitische recht o.a.: Norman Anderson, *Law reform in the muslim world*, London 1976; Gabriele Crespi Reghizzi, *Le droit islamique et sa socialisation dans les pays en voie de développement*, in: *Rapport généraux aux IXe congrès international du droit comparé*, Bruxelles 1977, 3-30; Modern Islamic law, *Am. Journal of Comparative Law* 1978, 185-308; Schacht, o.c. (noot 21), 100-101; vgl. ook J. Brugman, De betekenis van het Mohammedaanse recht in het hedendaagse Egypte, 's Gravenhage 1960; Chehata c.s., in: *Handbuch der Orientalistik*, Erste Abteilung, Ergänzungsband III (Orientalisches Recht), Leiden 1964, 360-461; Bet-sy Udink, *Vrouwen in Egypte*, Intermediair 1978, nr. 32.

38. Art. 17 van wet nr. 59 van 17-IX-1953.

39. Art. 30 Code du statut personnel et des successions; vgl. Van den Berg/Eldering, *NJB* 1979, 175.

40. Art. 18 Code du statut personnel.

41. Charles, 5, 6, wijst er dan ook op, dat het daarom beter is te spreken over 'des droits musulmans' dan over 'le droit musulman'. In deze zin ook Enid Hill, *Comparative and historical study of modern Middle Eastern law*, *American Journal of Comparative Law* 1978, 279-304 (vooral p. 284). Zie ook René David, o.c. (noot 21), 490-494.

42. Vgl. behalve de in noot 21 genoemde werken: Josef Prader, *Das religiöse Ehe-recht*, Frankfurt am Main 1973, 84-105; Majid Khadduri, *Marriage in Islamic law: the modernist viewpoints*, *American Journal of Comparative Law* 1978, 213-218; P. Bakker, *De Europese Vrouw en het mohammedaanse huwelijksrecht*, *HPS* 1963, 97-100.

ten. Als iemand concrete informatie nodig heeft over het recht in een bepaald islamitisch land, zij hij primair verwezen naar het imposante werk van Bergmann en Ferid, *Internationales Ehe- und Kindschaftsrecht*, waarin men met betrekking tot vrijwel elk land ter wereld uitvoerige informatie over het personen- en familierecht vindt, terwijl dikwijls van alle relevante wetteksten (Duitse) vertalingen worden geboden.⁴³

Het islamitische huwelijk komt tot stand door enkele overeenkomst tussen man en vrouw in aanwezigheid van twee getuigen.⁴⁴ Voor de huwelijksluiting is geen bepaalde ceremonie vereist: het huwelijk is een zuiver civielrechtelijk contract zonder 'sacramentale' dimensies!⁴⁵

Door het huwelijk wordt de vrouw volgens het islamitische recht volledig aan de man onderworpen. Door het huwelijkscontract staat zij seksueel ter beschikking van de man (wat dit inhoudt wordt door plaatselijke gewoonte bepaald), terwijl deze daartegenover de verplichting tot onderhoud van de vrouw heeft. De man mag de vrouw verbieden het huis uit te gaan en bezoek te ontvangen, hij mag haar – desnoods met geweld – dwingen te doen wat hij wil.⁴⁶ Het huwelijk is in principe polygaam. Een man mag vier vrouwen tegelijkertijd hebben. Dit wordt hem toegestaan door de Koran (sura 4:3).⁴⁷

Echtscheiding kan door de man in beginsel willekeurig worden uitgesproken: hij kan zijn vrouw verstoten (talaq).⁴⁸ Deze talaq (verstoting) kan zelfs voorwaardelijk geschieden (vgl. sura 2:227 e.v. en sura 65). Echtscheiding door de vrouw kent het klassieke mohammedaanse recht slechts in uitzonderingsgevallen.⁴⁹

Het recht op alimentatie is erg slecht geregeld. Onder omstandigheden is het enige wat de man aan de vrouw bij echtscheiding behoeft te geven één jurk.⁵⁰ Ook erfrechtelijk is de positie van de vrouw slecht. Dit is met name het geval als de vrouw een niet-islamitische godsdienst belijdt. Personen van verschillende religie kunnen namelijk niet van elkaar erven. In een dergelijk geval erf de vrouw dus helemaal niet.⁵¹

Het is verder van belang erop te wijzen, dat de ouderlijke macht over de kinderen uitsluitend aan de vader toekomt voor zover het jongens ouder dan 7 jaar en meisjes ouder dan 9 jaar betreft.⁵²

Al met al is het geen rooskleurig beeld, dat het op de Koran gebaseerde recht schildert van de gehuwde vrouw.⁵³ De ouders van een huwbare dochter proberen daarom hun kind vaak aldus te beschermen, dat zij eisen

dat huwelijksvoorwaarden worden gemaakt, die bewerkstelligen dat de positie van de vrouw wat wordt verbeterd. Welke clausules in die huwelijksvoorwaarden (kunnen) worden opgenomen, verschilt weer zeer van land tot land. Clausules, die in het ene land heel gebruikelijk zijn, worden in een ander land in strijd met de goede zeden geacht. In sommige landen mag bijna niet van het koraanse recht worden afgeweken (dit is met name het geval in de landen waar de hanbalitische rechtsschool grote invloed heeft, d.w.z. Saoedi-Arabië en Jemen), terwijl in andere landen royale bedingen mogelijk zijn.

In alle landen is het echter gebruikelijk in een akte van huwelijksvoorwaarden een bruidsschat te bedingen.⁵⁴ Die bruidsschat is voor de vrouw erg belangrijk. Het huwelijksgoederenregime is in de islam scheiding van goederen. Elke echtgenoot heeft zijn eigen vermogen. Derhalve bedingen de ouders van de bruid, dat de bruidegom bij het sluiten van het huwelijk een bruidsschat aan de vrouw betaalt, die dan haar eigendom wordt. Op deze wijze heeft zij een financiële zekerheid, ook in geval van echtscheiding of voor-overlijden van de echtgenoot.

Dikwijls wordt bedongen, dat een gedeelte van de bruidsschat direct moet worden betaald, terwijl de rest opeisbaar zal zijn bij beëindiging van het huwelijk.⁵⁵ Ingeval van beëindiging van het huwelijk door echtscheiding heeft het uitbetalen van de bruidsschat een 'alimentatieve' functie, bij beëindiging door dood heeft de uitbetaling een 'erfrechtelijk' karakter. In de huwelijksvoorwaarden wordt verder dikwijls bedongen, dat de man aan de vrouw een maandelijks 'zakgeld' moet betalen.⁵⁶ Dit 'zakgeld' wordt eigendom van de vrouw. Op deze wijze kan het vermogen van de vrouw (die in de regel geen inkomsten uit arbeid heeft) wat meegroeien met het vermogen van de man.

In onze ogen erg ongebruikelijk is verder het feit, dat men in de islamitische huwelijksvoorwaarden niet zelden clausules vindt, die met echtscheiding te maken hebben.

We wezen er zoëven al op, dat het islamitische huwelijk in principe polygaam is en de vrouw geen echtscheiding kan vorderen. Weliswaar zijn beide beginselen in de wetgeving van verreweg de meeste landen gematigd, maar men moet erkennen dat in slechts weinige landen de polygamie geheel verboden is, terwijl man en vrouw op het gebied van echtscheiding bepaald niet gelijke mogelijkheden hebben. De man kan door enkele talaq verstoten (hoewel de meeste landen tegenwoordig

voorschrijven, dat deze moet worden uitgesproken in aanwezigheid van een rechter), terwijl de vrouw in de regel slechts op enkele gronden en via een moeilijke procedure echtscheiding kan verkrijgen. In huwelijkscontracten wordt ter beperking van de polygamie tegenwoordig daarom regelmatig bedongen 'dat de man geen verder huwelijk kan aangaan, zonder toestemming van zijn eerste vrouw'.⁵⁷ Een variant hierop is

43. Bergmann/Ferid, *Internationales Ehe- und Kindschaftsrecht*, losbladige uitgave Verlag für Standesamtswesen, Frankfurt am Main.

44. Prader, 92, 93. De huwelijksvereenkomst is in beginsel een consensueel contract; vele staten eisen tegenwoordig echter een schriftelijke overeenkomst, die dikwijls moet worden geregistreerd. Het schriftelijke contract bevat de eigenlijke huwelijksvereenkomst met personalien en huwelijksdatum, verder de afspraken omtrent de bruidsschat, rechten en plichten van echtgenoten e.d. In sommige landen moet de overeenkomst over de bruidsschat etc. in een aparte akte worden opgenomen, die eerder dan de eigenlijke huwelijksvereenkomst moet worden opgemaakt. Er zij verder op gewezen, dat de bruid volgens het recht van sommige islamitische landen bij de huwelijksluiting door een mannelijk familielid, de 'wali', moet worden vertegenwoordigd.

45. Prader, 87.

46. Prader, 96.

47. Men kan eigenlijk beter van 'polygynie' dan over 'polygamie' spreken, daar de laatste term impliceert, dat ook een vrouw meerdere mannen heeft. Volgens islamitisch recht is dat echter onmogelijk.

48. Sommige scholen kennen beperkingen van dit recht. Erg ver gaan die beperkingen echter niet.

49. Enkele scholen maken voor bepaalde gevallen uitzonderingen, bv. wanneer de man krankzinnig is geworden. Prader, 100-105.

50. Zie over alimentatie o.a. Anderson (o.c. noot 37), 131-135.

51. Krüger, FamRZ 1977, 116 (voetnoot 29) voor verdere verwijzingen.

52. Zo tenminste voor de Hanafieten. In andere rechtsscholen worden soms afwijkende leeftijdsgrenzen gehanteerd. Vgl. Van den Berg/Eldering, NJB 1979, 180.

53. Moslimgeleerden zijn het er trouwens over eens, dat door misvorming en eenzijdige uitleg van de Koran-openbaring de rechten van de vrouw speelbal zijn geworden van een patriarchaal en agnatisch systeem.

54. Volgens de malekitische school is het overeenkomen van een bruidsschat zelfs verplicht! Zie daarover Hilmar Krüger, *Ehe und Brautgabe*, FamRZ 1977, 114-118 (met name p. 115).

55. Krüger, o.c. (noot 54); Islamische Eheverträge (noot 19), 6.

56. Vgl. Islamische Eheverträge (noot 19), 14.

57. Bergmann/Ferid, *Internationales Ehe- und Kindschaftsrecht*, Band I, Religiöse Ehrechte – Islam, 8.

het beding, dat de eerste vrouw gerechtigd is zichzelf namens haar man te verstoten, indien de man een verder huwelijk aangaat. (Ook in dit geval wordt de uitgestelde bruidsschat opeisbaar.)

In de huwelijksvoorwaarden wordt verder vaak bedongen, dat de vrouw op grond van bepaalde gronden echtscheiding mag vorderen. Soms wordt dit zo geformuleerd, dat de vrouw gerechtigd is zichzelf als onherroepelijk gevolmachtigde van de man te verstoten als zich bepaalde omstandigheden voordoen.⁵⁸

V. Slotopmerkingen en conclusies

Thans moet de vraag onder ogen worden gezien of aan een Nederlandse vrouw, die met een moslim in het huwelijk wenst te treden, moet worden aanbevolen om islamitische huwelijkse voorwaarden te maken. Verder moet de vraag worden beantwoord, wat de inhoud van een dergelijk contract zou moeten zijn en tenslotte of een Nederlandse notaris zo'n akte zou kunnen verlijden.

In de inleiding is al opgemerkt, dat het op grond van de rechtsregel uit het arrest Chelouche-Van Leer wellicht aanbeveling zou kunnen verdienen, dat een Nederlandse vrouw, die met een moslim in het huwelijk treedt, islamitisch huwelijksgoederenrecht toepasselijk verklaart. Het Nederlandse recht accepteert een dergelijke keuze, terwijl ook de islamitische staat die keuze erkent. Als Nederlands recht zou worden gekozen, is Nederland eveneens tevreden, maar dan treden er moeilijkheden op in het islamitische land, daar dit een dergelijke rechtskeuze niet accepteert. Er ontstaat een hinkende rechtsverhouding, die vooral zeer onaangename consequenties kan hebben, als het echtpaar zich vroeg of laat in de betreffende islamitische staat gaat vestigen.

Om problemen te voorkomen kan dus een keuze ten gunste van islamitisch huwelijksgoederenrecht worden aanbevolen. Maar hoever gaat een dergelijke rechtskeuze? De rechtskeuze, die in het arrest Chelouche-Van Leer wordt mogelijk gemaakt, heeft betrekking op het huwelijksvermogensrecht; beperkt de mogelijkheid van rechtskeuze zich nu tot dit gebied van het recht? Een dergelijk standpunt lijkt me minder goed te verdedigen. Het huwelijksgoederenrecht kan niet los worden gemaakt van het geheel van het algemene huwelijksrecht of van het alimentatierecht en het erfrecht. Bepaalde problemen, die in ons land tot bv. het erfrecht of alimentatierecht worden gerekend, maken in andere landen

deel uit van het huwelijksgoederenrecht. Hierboven zagen we daarvan een voorbeeld: het islamitische instituut van de bruidsschat, dat tot het huwelijksgoederenrecht behoort, vervult alimentatieve en/of erfrechtelijke functies. Indien men nu aanneemt, dat de rechtskeuze uitsluitend betrekking kan hebben op onderwerpen, die wij tot het huwelijksgoederenrecht rekenen, komt men in moeilijk oplosbare problemen terecht, daar in de rechtsrelatie tussen echtgenoten dan verschillende rechtstelsels kunnen gelden, al naar gelang men een onderwerp als behorend tot het huwelijksgoederenrecht, erfrecht of alimentatierecht kwalificeert. Dit is al lastig, als de toepasselijke rechtstelsels nauw aan elkaar verwant zijn; de problemen worden echter bijna onontwarbaar, als de betreffende rechtssystemen zeer afwijkende oplossingen hanteren. De onderhavige problematiek is onlangs in het Rechtskundig Weekblad door *Erau* aan de orde gesteld met betrekking tot gevallen, waar in een relatie tussen echtgenoten krachtens de geldende internationaal-privaatrechtelijke regels op het huwelijksgoederenregime en de rechten en plichten van echtgenoten verschillende rechtstelsels toepasselijk zijn.⁵⁹ *Erau* wijst erop, dat dit vooral moeilijkheden schept voor zover de rechten en plichten tussen echtgenoten op 'financiële' zaken betrekking hebben (bijdragen in de kosten van de huishouding, beschikken over de echtelijke woning enz.). Deze onderwerpen hangen zo nauw samen met het huwelijksgoederenrecht, dat het bepaald onwenselijk is als ze door een ander rechtstelsel worden geregeld dan het rechtstelsel, dat de inhoud van het huwelijksgoederenregime bepaalt. Hij bepleit derhalve om op *alle* gevolgen van het huwelijk hetzelfde recht toe te passen. In het licht van het bovenstaande wil ik mijn sympathie voor het pleidooi van *Erau* uitspreken: als een rechtskeuze met betrekking tot het huwelijksgoederenrecht mogelijk is, moet deze rechtskeuze zich ook uitstrekken tot persoonlijke rechtsgevolgen van het huwelijk en m.i. eveneens tot zekere gedeelten van erfrecht en alimentatierecht.

Indien een Nederlandse vrouw, die met een moslim huwt, ertoe besluit om islamitisch recht toepasselijk te verklaren, wat moet zij dan in de akte van huwelijkse voorwaarden bedingen? Op deze plaats kunnen daarover geen gedetailleerde adviezen worden gegeven: een uniform model van huwelijkse voorwaarden volgens islamitisch recht kan niet worden opgesteld, omdat – boven

is daarop al gewezen – het huwelijksrecht in de diverse islamitische staten aanmerkelijke verschillen vertoont. Men zou per islamitisch land verschillende modellen moeten ontwerpen, omdat clausules, die in het ene land gebruikelijk zijn, in een ander land nietigheid van de overeenkomst kunnen veroorzaken! Hier kunnen derhalve slechts enkele zeer algemene suggesties de revue passeren.

Alvorens voorstellen te doen moge ik evenwel nog enkele voor-opmerkingen maken. Het is verstandig om in de akte in elk geval te laten uitkomen, dat de vrouw een christelijke of de joodse godsdienst aanhangt.

Er zij aan herinnerd, dat de Koran verbiedt, dat een moslim in het huwelijk treedt met een niet-islamitische vrouw, die niet christelijk of joods is. Ook moet erop worden gewezen, dat krachtens het recht van sommige islamitische landen de vrouw bij de akte van huwelijkse voorwaarden dient te worden vertegenwoordigd door een mannelijk familielid (de 'wali'). Deze dient dan namens haar de bruidsschat te aanvaarden. Verder verdient het aanbeveling om als getuigen van het passeren der akte van huwelijkse voorwaarden personen te kiezen, die de islam belijden. Daardoor conformeert men zich aan een islamitisch voorschrift. Bij voorkeur neme men twee mannelijke getuigen; indien dat niet mogelijk is één mannelijke en twee vrouwelijke.

We komen dan tot de eigenlijke bedingen, die veiligheidshalve vanwege de diversiteit van in de verschillende islamitische landen toegestane clausules zouden kunnen worden voorafgegaan door een zin, waarin men laat uitkomen, dat het volgende 'voor zover mogelijk' wordt overeengekomen.

In elk geval is het op zijn plaats om in de huwelijkse voorwaarden een bruidsschat te bedingen. Daarbij verdient het aanbeveling een klein gedeelte van de bruidsschat direct te laten betalen, terwijl de rest bij overlijden van de echtgenoot of bij echtscheiding opeisbaar zal worden. Dit is ook de mening van *Krüger* in zijn opstel 'Ehe- und Brautgabe'.⁶⁰ Hij voert daartoe vier gronden aan: 1. het overeenkomen van een

58: Islamische Eheverträge (noot 19), 18.

59. Johan *Erau*, De collisioneelrechtelijke aanknopings van het patrimoniale basisstatuut ('primaire statuut') van het huwelijk, Rechtskundig Weekblad van 2 dec., '78, kolom 881-896.

60. Hilmar *Krüger*, FamRZ 1977, 114-118. Zie over de hoogte van de bruidsschat *Krüger*, 117.

bruidsschat garandeert, dat het huwelijk in het islamitische land als geldig wordt aangemerkt; 2. het geeft de vrouw een zekere bescherming tegen een door de man 'willekeurig' uitgesproken scheiding (de man moet het resterende deel van de bruidsschat ook dan immers alsnog betalen!); 3. na echtscheiding krijgt de vrouw daarom in de vorm van die bruidsschat een zekere 'alimentatie'; 4. na de dood van de echtgenoot kan de niet-islamitische vrouw volgens klassiek islamitisch recht niets van haar man erven: de 'uitgestelde bruidsschat' geeft haar in zo'n geval evenwel dan toch nog een recht op een som uit de nalatenschap! De hoogte van de bruidsschat is afhankelijk van de financiële en sociale positie van de toekomstige echtgenoten. Men hoede zich ervoor de bruidsschat op een zo hoog bedrag vast te stellen, dat de man het 'uitgestelde' gedeelte ervan bij beëindiging van het huwelijk niet of niet dan met zeer grote moeite zal kunnen betalen. Onder omstandigheden zal dat bij echtscheiding heel vervelende situaties kunnen veroorzaken. In sommige landen is echtscheiding onmogelijk, als de man de op grond van de toegezegde bruidsschat bestaande financiële verplichtingen niet kan voldoen en we moeten beseffen, dat echtscheiding soms echt in het belang van de vrouw kan zijn.

Het is verder verstandig om een maandelijks 'zakgeld' te bedingen, dat privé-eigendom wordt van de vrouw. Ook het recht om op bezoek te gaan, of naar het buitenland te gaan kan in de akte worden bedongen (normaliter heeft de man het recht de vrouw te verbieden het huis te verlaten). Het recht – desnoods buitenlands – bezoek te ontvangen kan eveneens in de akte worden neergelegd.

En zeker kan worden aanbevolen om een clause op te nemen, die polygamie onmogelijk maakt. In de regel is het verstandig een opvolgend huwelijk als reden voor echtscheiding aan te geven. Ook andere redenen voor echtscheiding moeten in de akte worden opgenomen. Wel zij erop gewezen, dat enkele landen clauses, die de polygamie beperken, volstrekt nietig achten (bv. Saoedi-Arabië, Afghanistan). De juridische constructies, die elders ter beperking van de polygamie zijn toegestaan, verschillen ook weer van land tot land.

De vraag komt op, of een Nederlandse notaris een akte met een dergelijke inhoud mag passeren. Met name moet de vraag onder ogen worden gezien, in hoeverre de inhoud van zulke islamitische huwelijkse voorwaarden strijd met

onze openbare orde kan opleveren. Het komt me voor, dat een dergelijke strijd met de ordre public niet aanwezig is! Om deze stelling te motiveren moeten we de verschillende mogelijke bedingen nog eens nader onder ogen zien.

Met het bedingen van een maandelijks 'zakgeld', dat eigendom wordt van de vrouw, behoeven we geen enkele moeite te hebben. Het islamitische huwelijksgoederenregime is immers scheiding van goederen: het 'zakgeld' bewerkstelligt, dat er enige overheveling plaatsvindt van vermogensvermeerdering bij de man naar het vermogen van de vrouw. Via de 'zakgeld'-clause heeft de vrouw deel aan de vermogensvermeerdering aan de kant van de man.^{60a} Een dergelijk beding zou ook in een akte van huwelijkse voorwaarden naar Nederlands recht kunnen worden gemaakt.⁶¹

Iets moeilijker ligt de zaak bij het bedingen van een bruidsschat. Voor zover die bruidsschat direct moet worden betaald, zijn er uiteraard geen problemen: het Nederlandse recht kent in de huwelijkse voorwaarden immers ook de mogelijkheid van schenkingen ter gelegenheid van het huwelijk (art. 1:146 BW). De bruidsschat, die moet worden uitbetaald bij beëindiging van het huwelijk, levert evenmin moeilijkheden op, voor zover het huwelijk door dood eindigt: dit verschijnsel herinnert aan de in huwelijkse voorwaarden opgenomen contractuele legaten (art. 1:146, 147 BW). Voor zover het huwelijk echter door echtscheiding eindigt, wordt de vraag lastiger: ook dan moet het 'uitgestelde' gedeelte van de bruidsschat immers worden betaald. Een in de akte van huwelijkse voorwaarden bedongen uitkering ter gelegenheid van echtscheiding is in ons recht echter ongebruikelijk. Maar men zal m.i. een dergelijk beding om meerdere redenen toch geldig moeten achten. In de eerste plaats is het redelijk om, als echtgenoten – zoals ik zoëven voorstelde – voor islamitisch huwelijksrecht hebben gekozen, de in dat recht gebruikelijke standaardclausules te erkennen. Bovendien is de 'schenking' ter zake van echtscheiding eigenlijk niets anders dan een 'alimentatie' in een wat exotisch jasje. Deze 'exclusieve' presentatie van alimentatie mag geen reden zijn om een beroep op de openbare orde te doen! Als een vrouw een exotische man huwt, mag zij na haar huwelijk geen al te grote verbazing tonen over een ietwat exotische alimentatie. Men zou tegen de geldigheid van de onderhavige clause nog kunnen inbrengen, dat het in strijd met de Nederlandse openbare orde is om in een akte van huwelijkse voorwaarden reeds bedingen op te ne-

men, die betrekking hebben op 'alimentatie' na ontbinding van het huwelijk door echtscheiding, maar ook een dergelijk contra-argument snijdt geen hout. Ook in ons land wordt immers verdedigd, dat het mogelijk is om bij huwelijkse voorwaarden regelingen te treffen over alimentatie in geval van eventuele echtscheiding. Zo verdedigde zeer onlangs *Hidma* in dit tijdschrift, dat het mogelijk is om reeds vóór het huwelijk bij overeenkomst definitief af te zien van toekomstige uitkeringen voor levensonderhoud ingeval het huwelijk door echtscheiding wordt ontbonden.⁶² Het moet dan ook a fortiori mogelijk worden geacht vóór het huwelijk af te spreken, dat in geval van echtscheiding een bepaalde som gelds bij wijze van 'alimentatie' zal worden betaald. Het bedingen – en eventueel later betalen – van een 'uitgestelde' bruidsschat is daarom nooit in strijd met onze ordre public.⁶³

Mag een Nederlandse notaris in de akte bepalingen opnemen, die betrekking hebben op de mogelijkheid, dat de vrouw echtscheiding vordert? Ook daar is niets op tegen. Hij bewerkstelligt immers slechts, dat volgens islamitisch recht een toestand wordt gecreëerd, die naar Nederlands recht al bestaat: de mogelijkheid van ontbinding van het huwelijk op instigatie van de vrouw. Een Nederlandse rechter zal bereid zijn een gemengd Nederlands-islamitisch huwelijk op verzoek van de vrouw te scheiden, mits deze duurzame ontwrichting van dit huwelijk aantoon. Diezelfde mogelijkheid wordt voor de vrouw nu ook in het betreffende islamitische land geschapen.

Verder moet nog eens uitdrukkelijk worden overwogen, of het nu inderdaad behalve mogelijk ook wenselijk is, dat

60a. Hoewel moet worden onderstreept, dat het 'zakgeld' ook bij uitblijven van vermogensvermeerdering verschuldigd is.

61. Men kan wellicht stellen, dat de betreffende clause een situatie bewerkstelligt, die gelijkenis vertoont met ons wettelijk deelgenootschap (art. 1:132 BW).

62. T. R. *Hidma*, 'Nihil-beding' art. 158 boek 1 BW; ook vóór het huwelijk overeen te komen, *WPNR* 5470 (24 maart 1979), 170-172.

63. In Engeland heeft de rechter in *Shahnaz v. Rizwan* [1965] 1 Q.B. 390 de vordering van een vrouw toegewezen, die na echtscheiding uitbetaling eiste van een haar krachtens – naar islamitisch recht afgesloten – huwelijkse voorwaarden toekomende bruidsschat! Geciteerd bij Sebastian *Poulter*, *Hyde v. Hyde* – A reappraisal, *ICLQ* 1976, 502. *Evenzo Quereshi* [1971] 1 A11 E.R. 325, vgl. *Radwan v. Radwan* [1972] 3 WLR 735, waarover Michael Polonsky in *ICLQ* 1973, 343-349.

een Nederlandse notaris een akte van huwelijkse voorwaarden naar islamitisch recht opstelt? Ook deze vraag dient m.i. bevestigend te worden beantwoord.⁶⁴ Het bestaan van een dergelijke akte, die zowel in het islamitische land als in Nederland kan worden erkend, geeft de Nederlandse vrouw grote rechtszekerheid. Bovendien heeft het passeren van de akte voor een Nederlandse notaris als voordeel, dat deze op de inhoud van de akte invloed kan uitoefenen. Uiteraard ben ik mij ervan bewust, dat het voor een Nederlandse notaris niet eenvoudig is om zo'n akte te maken. Het is voor hem immers buitengewoon lastig om er achter te komen welke clausules volgens het recht van het betreffende islamitische land in de huwelijkse voorwaarden moeten worden opgenomen, welke bedingen kunnen worden opgenomen en welke passages absoluut niet mogen worden opgenomen. Met andere woorden: waar moet de notaris zijn informatie vandaan halen? Het is in dit verband instructief erop te wijzen, dat in Duitsland het Bundesverwaltungsamt ertoe is overgegaan brochures uit te geven, waarin enkele modelakten bij wijze van voorbeeld zijn opgenomen.⁶⁵ Boven-

dien is getracht per land aan te geven welke clausules beslist moeten worden weggelaten. Dit Duitse initiatief verdient in ons land navolging.

Een – heel moeilijke – vraag blijft over: als een islamitisch land bereid is om een akte van huwelijkse voorwaarden te accepteren, die bepaalde bedingen ten gunste van de vrouw bevat, wordt zo'n akte in dat islamitische land ook erkend, als deze is verleden door een Nederlandse notaris? Voor een dergelijke erkenning zijn ingewikkelde legaliseringen noodzakelijk. Welke weg daarbij moet worden gevolgd, verschilt weer van land tot land. Duitsland heeft weer een goed voorbeeld gegeven door – voor de Duitse situatie – een overzicht te maken, waarin men per land laat zien, welke stappen men ter verkrijging van legaliseringen moet nemen. Het verdient aanbeveling om ook voor Nederland zulke overzichten te maken.

Wat dient op grond van het bovenstaande de eindconclusie te zijn? Met andere woorden, wat moet een notaris (of meer algemeen een jurist) doen, als hij wordt geconfronteerd met een Nederlandse vrouw, die met een moslim in

het huwelijk wil treden? Mijs inziens dient hij de vrouw erop te wijzen, dat het zinvol is om islamitische huwelijkse voorwaarden te maken en in die voorwaarden echtscheidingsgronden etc. op te nemen. Nagegaan moet worden, welke clausules kunnen worden opgenomen en welke legaliseringen een Nederlandse notariële akte behoeft om in het betreffende mohammedaanse land te worden erkend.

Aan het slot van dit betoog wil ik onderstrepen, dat ik mij ervan bewust ben, in het bovenstaande niet altijd even concreet te zijn geweest. Er zijn hoofdlijnen geschetst, pasklare oplossingen konden in het kader van dit opstel niet worden gegeven: er zijn slechts mogelijke wegen aangeduid. Het lijkt mij van belang, dat die wegen nader worden onderzocht en beter begaanbaar worden gemaakt.

64. Tijdens het schrijven van dit artikel is mij trouwens gebleken, dat het al enkele malen is voorgekomen, dat Nederlandse notarissen islamitische huwelijkse voorwaarden opstelden.

65. Vgl. boven noot 19.